

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS JÓZSEF

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (II.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

VÁROSUNK NÉPOKTATÁSÜGYE A POLGÁRI ÁTALAKULÁS KORÁBAN

Mária Terézia államrendszerbe foglalta az iskolatügyet, II. József tanügyi rendelkezései, mind a haladók, mind a birodalomban élő nemzetiségek tanügyének fejlődését akadályozók, alapjában rengették meg ezt a rendszert. Halála után azért vált időszerűvé az 1790-es években a magyar tanügy egységes rendezése.

Az 1790-es évek reformmozgalma a megváltozott társadalmi és politikai viszonyokat akarta felhasználni arra, hogy a felvilágosodás és nemzeti viszonyok talaján korszerűbb és haladóbb szellemben szervezze újjá a tanügyet. Ebbe azonban az udvaron kívül beleszólt a társadalmi erők megoszlott elképzelése is. Reformtörekvéseiben a nemesség a nemzeti nevelés elveit igyekezett érvényesíteni; a tágabb látókörű, felvilágosult értelmiség a nevelést a polgári átalakulás szolgálatába törekedett állítani. A felvilágosult értelmiség elképzeléseit a magyar jakobinus mozgalom is magáévá tette.

1790-ben a nemesség az országgyűlésen nyíltan szembefordult a németesítő politikával és követelte a magyar nyelv bevezetését, ami magában haladó jellegű. Követelményeinek eredményeként nyitotta meg az országgyűlés az 1791: XVI. t.c. megszavazásával a nyelvtörvények sorozatát. Ez a törvénycikk rendelte el, »hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.« Ezt követte az 1792: VIII. t.c. »a magyar nyelv tanulásáról és használatáról.«⁵³

Megelőzte ezeket a törvényeket az 1790. január 28-án kiadott császári rendelet, amely a vármegye és a szabad királyi városok területén a német tannyelv helyett a latint vezette be. Hogy az erőszakos németesítés milyen ellenállást váltott ki a magyar társadalomban, leg-

jobban felmérhető értelmi szerzőjének, II. Józsefnek intézkedéseiből, aki 1790. február 20-án bekövetkezett halála előtt⁵⁴ alig három héttel, január 28-án⁵⁵ visszavonta a német tanítási nyelv bevezetésére vonatkozó, 1784. június 14-én kiadott rendeletét és újból visszaállította a latin nyelv használatát.

Bács-Bodrog vármegyében a császári rendelet 1790. március 3-án hirdették ki és az 1790. április 7-én megtartott megyei közgyűlésen határozatot hoztak, hogy a magyar nyelv tanítására az elemi iskolai tanítók állásvesztés terhe mellett kötelezettek. Ugyanakkor Mrazovicának, a pécsi tankerület görögkeleti nemzeti iskolák tanfelügyelőjének a megye külön felhívta a figyelmét, hogy tanítóit kötelezze a magyar nyelv tanítására, mert ellenkező esetben megakadályozza további munkájában.

Külön foglalkozott a magyar nyelv bevezetésével a helytartótanács is, és az 1790. április 20-án kiadott tíz pontba foglalt rendeletében a magyar nyelv bevezetését rendeli el az elemi iskolákban. A rendelet 6. pontjában kimondja, hogy »az alsóbb iskolákban azonban a latin nyelv mellett a magyar nyelv is behozandó«, a 7. pontban »a hazai nyelv a falusi iskolákban is használandó, mert az a nemzeti kultúrához tartozik«, végül a 8. pontban »a német nyelvet pedig az elemi iskolában az ifjúság túlterheltségére való tekintetből mellőzzék.«⁵⁶

A helytartótanács rendeletét a vármegye 1790. május 27-én tárgyalta. Ennek 6. pontját a közgyűlés határozatlanul megváltoztatta és kimondta, »hogy a járási szolgabírák hirdessék meg, miképp a megye területén levő elemi iskolákban a magyar nyelv elsősorban kötelezőleg tanítandó.«⁵⁷

Ezekben a nyelvi rendeletekben az osztrák elnyomatás ellen küzdő középnemesség hangja jutott kifejezésre. A középnemesség már II. József uralkodása utolsó éveiben szembehelyezkedett a németesítő politikával, rokonszenvvel támogatta a tágabb látókörű felvilágosult értelmiség nyelvfejlesztő törekvéseit és anélkül, hogy tudatában lett volna, bekapcsolódott a társadalom polgári átalakulásába. Ez a lépése mindaddig haladó, amíg elnyomó hatalmát nem igyekszik érvényesíteni minden erejével, főleg az iskolákon át, az országban élő nemzetiségekkel szemben. Ilyen irányú törekvései már az említett rendeletekben is érezhetőek, melyek az országgyűléseken megszavazott és megszavazásra kerülő nyelvtörvényekben még fokozódtak. Kétségtelen, hogy a nemzeti eszmék erősödésével elkezdődő magyarosítás a 19. században fokozódott, és a magyar szellem egyre jobban teret hódított az oktatásban.

»Mivel az állam jóléte főképp az ifjúság nevelésétől függ«, amit törvénybe is iktattak az 1790—1. országgyűlésen, az országgyűlés megalkította a Művelődési Bizottságot azzal a feladattal, hogy kidolgozza a nemzeti nevelés elveit, rendszereit és annak megfelelő törvénytervezetét az iskolák újabb rendezésére, hogy az az országgyűlés és király jóváhagyása után törvényerőre emelkedjen.

Mindez csak terv maradt. Az iskolák újabb rendezésére tett erőfeszítések az országgyűléseken nem jártak eredménnyel. Továbbra is kitartott az udvar amellett, hogy az iskolák ügye nem tartozik az

országgyűlésre, hanem kizárólag az uralkodóra. Pedig a Művelődési Bizottság néhány igen korszerű javaslatot dolgozott ki anélkül, hogy a feudalizmust és az osztrák befolyást veszélyeztette volna. A francia forradalom balratolódása újból egyesítette a magyar és osztrák főnemesség érdekeit, ami élet vette a köznemesség harciasságának, és az 1790-ben összeült országgyűlés a bécsi udvar és a magyar nemesség kompromisszumával ért véget 1791 májusában. Az iskolák rendezésében pedig visszatértek a feudalizmust védő, Mária Terézia korabeli rendelkezésekre, és az addigi németesítés helyett a magyarosításra törekedtek. Ezzel az egész művelődéspolitikát reakciós irányba terelték.

Ha a forradalomtól rettegő uralkodó osztály reakciós vezírek evezett is és akadályozta a polgári átalakulást, a polgári értelmiség egy kisebb radikális demokrata csoportja, a magyar jakobinusok, a francia forradalom hatására a gyökeres polgári átalakulás szükségességét hirdették és követelték a nemesi kiváltságok eltörlését, a jobbagság felszabadítását és a köztársasági államformát. Bírálva a nemzeti nevelés tervzetét hangoztatják, hogy a szabad nemzet fiainak szabad nevelésben kell részesülniük, az iskola ne neveljen szolgalelkű egyéneket, és a tanítás lehetőségeit demokratikus módon biztosítani kell minden ember gyermeke számára, de nem társadalmi helyzetének, hanem tehetségének megfelelően. Az embert az esze teszi emberré, az ész által tarthatja fenn magát a munkával, s ezáltal szerezheti meg boldogságát. Éppen ezért az ember számára legnagyobb veszedelem a tudatlanság és vakhit. Jól tudják ezt a királyok, nemesek és papok, akik szándékosan tartják tudatlanságban a népet, hogy saját uralmukat, jólétüket fenntarthassák. A jakobinus mozgalom követelte a tudatlanság felszámolását, az egyházi befolyás megszüntetését az oktatásban és minden nép számára az anyanyelv szabad használatát.

Ezeket a nemes gondolatokat már csírájában elfojtotta a forradalomtól megrémült uralkodó osztály a jakobinus társaság felszámolásával.

Mi sem bizonyítja jobban az uralkodó osztály reakciós álláspontját, mint az ország nádorának véleménye a népművelés fejlesztéséről, aki az udvarnak küldött jelentésében azt állította, hogy a parasztnak semmi szüksége arra, hogy iskolába járjon, mert az szerencsétlenné teszi.⁵⁸ Ilyen felfogás közepette az udvari reakciónak nagyon sok újonnan alapított falusi iskolát sikerült bezáratnia a XIX. század küszöbén.

Ebben a légkörben látott napvilágot a magyarországi iskolák újabb rendezésére irányuló második királyi rendelet, az 1806-ban kiadott *Ratio educationis*.

A TANÜGY MÁSODIK ORSZÁGOS RENDEZÉSE

Az iskolák újabb rendezésére vonatkozó okmány kidolgozásában az országgyűlés nem vehetett részt és az uralkodói felségjog alapján a király adta ki. Ez a magyar neveléstörténet oly jelentős okmánya, tiszteletben tartva a többi egyház autonomiális jogait, csak a katoli-

kus iskolák rendezését irányozta elő. Hatása azonban a többi felekezet oktatásügyét is befolyásolta. Nem sokban lendítette elő a tanügyet, de elődjével, az 1777-ben kiadott *Ratio educationis*szal szemben visszaesésről szó sem lehet. Mint az udvar és a magyar nemesség megalkuvásának eredménye elveiben a nemesi érdekeket képviselte és a nemzeti nevelés elveit részben magáévá is tette. A nemzet fogalma akkor még nem azonos a nemzet mai fogalmával, legalábbis nem az a nemesi szerzők és az udvar felfogásában, akik a népet kizárták a nemzet fogalmából. Pedig Hajnóczyék a magyar jakobinus mozgalomban a nemzet fogalmát akkor már sokkal tágabb alapokon tárgyalták és a szabad nemzet fiainak szabad neveléséért küzdöttek.

Ez az uralkodói okmány az oktatás és tanügy rendezését közjónak tekintette és már bevezetőjében kimondta, hogy az országban minden gyermeket — társadalmi, nemzetiségi és vallási hovatartozandóságára való tekintet nélkül — intézményes nevelésben kell részesíteni. Itt jutott kifejezésre a nemzeti nevelés alap gondolata. Hivatkozva a lakosság soknemzetiségű és különböző vallási összetételére, abból indult ki, hogy az elemi iskolában minden nemzetiség a saját anyanyelvén tanuljon, a vallási megkülönböztetést pedig ki kell irtani. További intézkedéseiben megszüntette a német tanítási nyelvet, helyette az elemi iskolában a magyar és ott, ahol az megvalósítható, a nemzetiségek anyanyelvét tette meg a tanítás nyelvét. Foglalkozott a nőnevelés kérdésével is, és a leányok részére különféle népnyelvű iskolák szervezését irányozta elő.

Az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* az elemi iskolákat egytanítós falusi vagy kisebb mezővárosi, kéttanítós mezővárosi vagy kisebb szabad királyi városi és háromtanítós nagyvárosi iskolákra osztotta. Tanterveiket is elhelyezésüknek megfelelően írta elő.

Az egytanítós iskolában, ahol a tanító feloszthatta a tanulókat kezdők és haladók csoportjára, a hittanon kívül, amelyet a helyi plébános tanított, a tanító pedig csak ismételtette, az olvasást, írást és a falusi élet körülményeit figyelembevevő számolást kellett tanítani. Ezenkívül ismertetni kellett a gyermekekkel azokat az állampolgári kötelességeket, amelyekkel az uralkodónak, a tisztviselőknek, a földesuraknak tartoznak; a haza alkotmánya iránt, amelynek saját boldogulásukat, szerencsés helyzetüket és biztonságukat köszönhetik, valamint a tiszteleltre méltó törvények iránt. Azok a tanulók, akik folytatni akarják tanulmányaikat a gimnáziumban, és a nemesek gyermekei emellett a latin nyelv elemeit tanulják. Megállapította a *Ratio educationis* ezekben az iskolákban a kötelező heti óraszámot is: a kezdőknek 10 óra, a haladóknak 20.

A kéttanítós vagy nemzeti főiskolában heti 22 órával I. osztályra és 22,1/2 órával II. osztályra osztották a tanulókat. Tanterve valamivel bővebb, mint a falusi iskoláké. A falusi iskolák számára előírt tantárgyak mellett anyanyelvből tanították a levél- és nyugtatványírást, számtanból pedig a hármasszabályt, amelyet alkalmazni kellett az iparra és kereskedelemre. A latin nyelv tanulása hasonló az előbbihez.

A nagyvárosi háromtanítós iskolában az I. osztályban 22, a II. és III-ban 22,1/2 órával tanították hetente valamivel bővebben a két-

tanítós iskola számára előírt tantárgyakat. Akik azonban ipari és kereskedelmi pályára készültek, anyanyelvet, helyesírást, fogalmazást, mértant, építészetet, természetrajzot, kézműipartant, kereskedelmi földrajzot és áruismereteket is tanultak. Hasonlóan az előbbiekhöz, a latin nyelv elemeit itt is tanították.

Az 1806-ban kiadott *Ratio educationis* hat tankerületi főigazgatóságra osztotta fel az országot. Minden tankerület székhelyén megnyitották az elemi oktatás legmagasabb fokát nyújtó magyar tannyelvű normál iskolát vagy nemzeti főiskolát (latinosan: schola vernacula primaria).

Az I. osztályban tanították: magyar és német nyelven az olvasást és írást és magyar nyelven a számolást.

A II. osztályban: a magyar, német és latin nyelvtant, a szám-
tant és a városi iskolák tankönyvének feldolgozását.

A III. osztályban az előbbieken kívül tanítottak még természetrajzot, technológiát, kereskedelmi földrajzot, levélfogalmazást, geometriát, számtant, mechanikát, magyar és német nyelvet, magyar történelmet, rajzot és éneket. Minden osztálynak külön tanítója van, a hittant, éneket, rajzot külön tanárok tanítják.⁵⁹

Az egytanítós iskolák a mezőgazdasági életre készítik elő a tanulókat. Ezért is hangsúlyozza ki a *Ratio educationis* a falusi iskolák szükségességét és azt szeretné, ha minden kis faluban működne, hogy minden 6—12 éves elvégezhesse őket. Ennyit a *Ratio educationis* már a két- és háromtanítós városi iskolákkal nem foglalkozott. Ezekből jóval kevesebbet is nyitottak meg. Legkevesebbet nyitottak meg — összesen hatot — a háromtanítós norma iskolákból a tankerületi székhelyeken, melyekben a jövőben tanítókat is képezték. Az elemi iskolák ilyen felosztásában is részben a nemzeti nevelés elvei érvényesültek: járjon iskolába az ország minden 6—12 éves gyermeke, de azok közül minél kevesebb jusson el az egytanítós falusi iskolából a magasabb fokú latin iskolákba, amelyekben az uralkodó osztály gyermekeit képezik ki az államvezetésre.

Külön tantervet dolgozott ki az új *Ratio educationis* a falusi, a városi és a magasabb rangú nemesi származású leányok számára. Ezekben a tantervekben domborodtak ki legjobban a nemzeti nevelés elvei, amikor is a falusi leányok részére előírt hittant, anyanyelvű olvasást, írást és számtanelemeket. Ezenkívül gyakorlatilag ismerkedtek meg a falusi élettel kapcsolatos munkálatokkal. A városi leányiskolák tanterve alapján megegyezik az előbbivel, csak Magyarország történetének tanulásával egészült ki. Gyakorlatilag társadalmi helyzetüknek megfelelően tanultak kézimunkát. Sokban különbözött az előbbiektől a nemesi leányok anyanyelvű, magasabb fokú iskoláinak tanterve. Az említetteken kívül tartalmazta a magyar, német és francia irodalom áttekintését, fogalmazást, a Magyarországhoz tartozó országok történetét, földrajzát, valamint az előkelő hölgyekhez illő foglalkozások gyakorlását. Ebbe az iskolába még a polgári származású leányok sem járhattak.

Az új *Ratio educationis* hangoztatta az elemi iskolák szükségességét különösen a falusi egytanítós iskolákét és arra törekedett, hogy

minden gyermek el is végezze őket. Megfelelő tankönyvekről és képzetesebb tanítókról azonban nem gondoskodott. Továbbra is a régi tankönyveket használták, és azokból sem volt elegendő. Sokszor még a tanítók sem jutottak hozzájuk, aminek a következményei meg is mutatkoztak az eredményekben. Vajmi keveset hatott ilyen körülmények között a fenntartásában sem biztos elemi iskola szellemi és anyagi szegénységgel küszködő tanítóival a népművelés fellendítésére.

* *
*

Szabadkán az elemi iskolák száma nem növekedett arányban a lakosság számának növekedésével. Érezhető volt az már a tanügy első országos rendezése korában, amikor a húszezer lelket számláló városban hosszú éveken át csak a norma működött többször három osztálylyal, mint négygyel, ahogy ezt a szabályzat előírta. A város pedig nehezen szánta rá magát újabb iskolák megnyitására, melyekre a központtól távol eső városrészekben mutatkozott nagy hiány. 1778 és 1806 között a normán kívül megnyílt a külvárosokban három egytanítós triviális iskola, a belvárosban egy egytanítós leányiskola és a normából kivált szerb gyermekek részére újból megnyitott triviális iskola. Mindez azonban kevés volt az iskolaköteles gyermekek nagy számának befogadására.

Hogy a város hogyan viszonyult az elemi iskolákhoz, arra legjobban rámutat az az évtizedeken át folyó harca a helytartótanáccsal a norma negyedik osztálya megnyitása körül. Amint már előbb láttuk, a négyosztályos norma volt ebben a korban a legrangosabb elemi iskola, amit nem is kapott meg minden város. Szabadka is csak azért kapta meg, mert a vármegye itt összpontosította a katolikus tanítóképzést, melynek fenntartási költségeit magára vállalta. Helytelenül fogta fel a város ennek az iskolának a feladatát.

Az iskolákhoz való ilyen viszonyulásban kell keresni a város kulturális életének lemaradását. Ezért 1806-ban az új *Ratio educationis* végrehajtói már nem adták meg még csak a háromtanítós nagyvárosi iskola megszervezési jogát sem, amelyet sokkal kisebb városok is megkaptak, a normáról pedig szó sem lehetett. Nem is emelte fel a város szavát a rangosabb elemi iskolák megszervezéséért. Belenyugodott abba, hogy az eddigi legrangosabb négyosztályú elemi iskola helyett a másodrangú kéttanítós capitalis elemi iskolát szervezze meg.

Városunk népiskolái felett a múlt század első három évtizedében mintha megállt volna az idő. Más városokban éppen ezekben az években szerveznek egyre több önálló, latin iskolától független két- vagy háromtanítós elemi iskolát a tovább nem tanuló gyermekek számára. Szabadkán alig tesznek ezen a téren valamit. Még 1820-ban is változatlan az elemi iskolák száma és rendkívül kevés, összesen 288 tanuló látogatja őket.⁶⁰ Így a város műveltsége valójában ki sem mozdulhatott a már említett állapotából. De hogyan is mozdulhatott volna ki a városatyák ilyen megdöbbenően felelőtlen magatartása mellett az ifjúság nevelésével szemben, aminek szükségességét és megjavítását a város közigazgatásának rendezésére kiküldött kormánybiztos érlye-

sen sürgeti. Jelentésében arról értesíti a magisztrátust, hogy az 1820-ban megtartott városi tisztújítás alkalmával a lakosság erkölcsi és értelmi szegénysége miatt alig talált alkalmazható egyént. Ugyanakkor utasította a magisztrátust, vizsgálja ki ennek okait és gondoskodik anyagi eszközökről az oktatás, nevelés feljavítására és ezáltal a lakosság közműveltségének felemelésére.

A magisztrátus által kiküldött bizottság maga is meggyőződött a tudatlanság és műveletlenség sűrűs állapotáról, és megállapította, hogy a negyvenezernyi lakosú város — meglehetősen anyagi jóléte ellenére — a műveltség igen alacsony fokán áll. Az iskolázatlan tömegek — írja jelentésében — képtelenek a műveltség előnyeit belátni; az ifjúság is olyan műveletlen, hogy a múlt tisztújítás alkalmával nem lehetett arra való egyént találni, aki a jegyző segítségére lehetett volna és papírról papírra egyszerűen csak latinul lemasolni képes lett volna, amiért is idegent kellett hívni. Beszámolójában leszögezi, hogy az ifjúság tespedő tudatlanságban nő fel. Ezért javasolja a magisztrátusnak újabb elemi iskolák felépítését, az iskolába járás és a tanítók munkájának szigorú ellenőrzését, ugyanakkor a hanyag szülők büntetését, s végül, hogy minden polgár okvetlenül járassa fiát az elemi és grammatikális iskolába, és ez legyen egyik feltétele a városi polgárság elnyerésének. Továbbá javasolja a bizottság a szegény szülők és a szorgalmas tanulók anyagi támogatását, majd pedig azt, hogy az iskolázott fiataloknak állást kell biztosítani. Felvetette még a tanulásra serkentőleg ható jutalomdíjak bevezetését.

Jelentését a magisztrátus egyhangúlag elfogadta, és a felsőbb hatóságokhoz fordult bizonyos javaslatok engedélyezése végett.⁶¹

Mit hozott ez a nagy nekibuzdulás?

Vajmi keveset. Hiszen a közművelődés elmaradottságát kutató bizottság a legnagyobb fogyatékoságot a templomok és a papság kis számában látta és csak másodlagosan a kevés számú népiskolákban. Éppen ez volt a baj. Mély vallásosságában a bizottság, de a magisztrátus maga sem, nem ismerte fel, hogy az egyház ismét együtt halad az álammal, és a tömegek tudatlansága felel meg érdekeinek legjobban. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a helytartótanács hoz engedélyezésre felküldött javaslatokra csak öt év múlva érkezett válasz, amelyben a templomok építését, valamint a jó tanulók jutalomdíjára kitűzött összeget engedélyezte, míg az iskolaépítésről szó sem volt.⁶² Pedig az iskolahálózatban olyan állapotok uralkodtak, melyekhez hasonló a trákoknál sem lehet — írja jelentésében a helybeli elemi iskolák igazgatója.⁶³ Nem ez az első beadványa az elemi iskolák igazgatójának az iskolák állapotáról. Már 1821 tavaszán, amikor a közműveltség elmaradottságának okait kutató bizottság tette meg jelentését az illetékeseknek, ostromolni kezdte a magisztrátust jelentésével a belvárosi iskola I. osztályának állapotáról. Jelentésében írja — a tanterem a tanulók számára túlságosan szűk, elegendő pad sincs benne, amiért a gyerekek nagy száma az egész idő alatt egymás hátán állni kénytelen. Ily körülmények között már az olvasásban is meg voltak akadályozva a tanulók, írni pedig éppen lehetetlen volt. Más iskolahelyiségek személtlerakodó helyek, káromkodó kocsisok és bűzlő istállók, zajos kocsi-

mák tőzsomszedságában voltak. A berendezés és a bútorzat is gyakran a legcsekélyebb igényeknek sem felelt meg. Rossz kályha és papírral beragasztott törött ablakok mindennapi dolgok voltak. Sok osztályban nem volt elégséges, másban éppen semmi pad és asztal, a gyermekek fele padolatlan, gödrös földön ült, másik fele gyalulatlan deszkákon; másutt az eső ellen sem voltak megvédve. Hogy a rossz istállókhoz hasonló háromosztályos iskolát ne is említsem, de már a leányiskola olyan, hogy tisztességes ember nem meri ide küldeni leányát; mert nedves, vakolatlan, igen egészségtelen szűk helyiség, melyben a leánykák rossz kocsmapadokon görnyedve ülnek, frásra pedig semmi alkalmatosság nincsen.⁶⁴

Sokáig nem változott meg a szabadkai elemi iskolák épületeinek bemutatott állapota. Új iskolaépületeket a latin főgimnázium 1818-ban felépített épületén kívül a város addig nem emelt. Az elemi iskolákat rendszerint erre alkalmatlan bérelt magánházakban helyezte el, amelyekben a legszükségesebb felszerelésekkel is mindig baj volt. Sokszor évekbe tellett, míg egy újonnan megnyitott elemi iskola padokat kapott. Egyéb felszerelésről még a múlt század közepén sem igen lehetett szó. Iskolai könyvtár, gyűjtemények vagy éppen szertár még csak elvétve sem akadt az iskolákban.

A REFORMKOR TÖREKVÉSEI AZ OKTATÁSÜGY KORSZERŰSÍTÉSÉRE

A felülkerekedő polgári társadalom igényeinek megfelelő korszerűbb népoktatás gondolatát a reformkorban a liberális felfogású köznemesség, a népi származású értelmiség — honoráciorok — sorából kifejlődött haladó erők tűzték napirendre, akik az ország függetlenségéért és a polgári fejlődés felgyorsításáért szálltak síkra. Tervbe vették az ország elmaradott gazdasági életének felszámolását, a jobbagység felszabadítását és az ezzel kapcsolatos népoktatás korszerű átszervezését. A reformországgyűléseken bizottságokat alakítottak a korszerű a fejlődő tőkés gazdálkodás igényeit kielégítő népoktatás terveinek kidolgozására. Kidolgozott terveiket a király elé terjesztették, aki azokat azzal utasította el, hogy a tanügy nem tartozik az országgyűlésre, az uralkodói jog, és ha szükségét látja, maga fog arról gondoskodni.

Bécs még ideig-óráig elhalaszthatta a megoldásra váró kérdések intézését, így a népoktatás ügyét is, a fejlődést leállítani azonban már nem tudta. A korszerűbb népoktatás megszervezésének szükségességére, legalább is a műveltebb elemi iskolai tanítók nevelésére, maga a katolikus egyház mutatott rá, amikor 1828-ban megnyitotta az első önálló kétéves magyar tanítóképzőt.⁶⁵ Ezt követték 1839-ben a protestáns kétéves tanítóképzők.

Az állam most már nem térhetett ki a tanítóképzés korszerűsítése elől, és 1840-ben a kormányzat elrendelte öt katolikus királyi tanítóképző megnyitását.⁶⁶

1845-ben az országgyűléseken kifejtett törekvések eredményeként könyvelhető el az a helytartótanácsi rendelkezés is, amelynek

alapján kiadták az új népiskolai rendtartást »Magyarország elemi tanodáinak szabályzata« címen. Ez a rendelkezés az elemi oktatás szervezeti és tartalmi kérdéseit korszerű módon, a lehetőségeket reálisan figyelembe véve, 10 fejezetben igyekezett megoldani. Az elemi iskolát felosztotta alsó és felső iskolára. Az első két osztály képezi az alsó, a harmadik és a kétéves negyedik osztály pedig a felső elemi iskolát.

Szervezetére nézve ez az új elemi iskola már az új, megváltozott helyzethez igazódott. Alsó két osztályában a mindenki számára szükséges egységes műveltségre törekedett. »Az alsó elemi tanodák fő célra, tárgyra vagyis tanulmányokra, rendre és fokozatra nézve egyenlők.« Tanterveikbe a szabályzat nem vette be a latin nyelvet, csak az általános műveltséget nyújtó tantárgyakat, az olvasást, írást, számolást, éneket, valamint a különböző olvasmányokat tartalmazó olvasókönyvből a »kérdésgető magyarázatot«. Meghatározta azt, hogy a nemzeti-ségi vidékek városaiban az olvasást és írást anyanyelven és magyarul, míg a falvakban csak anyanyelven kell tanítani.

A felső osztályban a tananyag bővül, a III. osztályban az előző tantárgyakhoz csatolják az anyanyelvi és magyar nyelvtant, fogalmazást, a tanulmányaikat tovább folytató tanulók számára ebben az osztályban kezdik meg a latin nyelv elemeinek tanítását. Ezentúl csak az elemi iskola III. osztályának elvégzésével iratkozhatnak be a tanulók a gimnázium első osztályába.

Külön szerepet kapott az ifjúság nevelésében a két évre szabott IV. osztály. Tanterve jóval bővebb és alaposabb kiképzést nyújt a polgári foglalkozásra készülő tanulóknak. A latin nyelv itt is kimaradt, helyette a németet tanítják, továbbá bővült a számtan tananyaga, új tantárgyként jelentkezik a mértan, mechanika, természettan, rajz, polgári építészet, földmértan, természetrajz, magyar és német nyelvtan, fogalmazás, szép- és helyesírás. A tanterv a szépolvasás, fogalmazás gyakorlására előírja a jeles magyar írók és német írók munkáiból kiválasztott szemelvények, levelek, leiratok, beszédek felhasználását. Ezekben a IV. osztályokban külön figyelmet kell szentelni azoknak a tantárgyaknak, »melyeket ismerni, tudni mesterséget űzőknek, kézműveseknek és kereskedőknek szükséges.«

Rendelkezik a szabályzat a tankötelességről is és kimondja, hogy 6—12 év között minden gyermek számára kötelező az alsó két osztály elvégzése. Azokat a szülőket, akik ehhez nem tartják magukat, pénzbeli büntetéssel kell sújtani. Rendezi továbbá az évi nagyszünetet is; a falusi iskolákban azt a fontos mezőgazdasági munkákhoz köti azzal, hogy hat hétnél többet nem tehet ki, a városi iskolákban az évi nagy szünetre a szeptember és október hónapokat jelöli meg.

Még egy fontos rendelkezését kell megemlíteni ennek a szabályzatnak. Először említi meg egy ilyen állami rendelet a tanítók nyugdíj jogosultságát, amelyre 30 évi munka után van joguk.

Fordulópontot jelentett ez a szabályzat az elemi iskolák szervezésében, annál is inkább, mert nemcsak a külön tanítókkal rendelkező ötéves elemi oktatást vezette be, hanem a tananyag megszabásával a polgári igények kielégítését igyekszik elérni a fejlődésnek ezen a fokán.

A reformkorszak népnevelés terén elért eredményeit Arany János a *Társalkodó* lapjain már 1841-ben haladásnak nevezi és megállapítja, hogy korszerű népnevelés nélkül az általános nemzeti műveltség és polgári jólét nem jöhet létre. »...ki ne örülne — írja a továbbiakban — látva vagy remélve, hogy azon por fia, ki maga, ökreinek hű szolgálatában növekedve, jelenleg nevét leírni vagy már a leírottat elolvasni sem képes, kit ismerethiány, italvágy, renyheség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismeretekkel, józansági föltétellel s iparral lépend ki a kedvteléssel gyakorlott, szorgalmas szép ismeretek s tehetségekkel gazdag, okos és szelíd oktató által vezérelt iskolából; viendi magával anyagi jóléte, szellemi képződése életteljes csiráit...«⁶⁷

NÉPISKOLÁINK SZÁMBELI GYARAPODÁSA A REFORMKORSZAKBAN

Városvezetőségünk a múlt század harmincas éveig a népiskolai hálózat kibővítésében szinte semmit sem tett. 1804-ben patronátusi szerződést kötött a Sándorban megnyitandó szerb elemi iskola eltartására, és 1825-ben megnyitotta a rajziskolát. Ez az iskola azonban nem sorolható a mindennapi iskolák közé, és így 1828-ban a 34 358 lelket számláló városban csak a kéttanítós nemzeti főiskola, az egytanítós leányiskola, az egytanítós szerb iskola működött a város központjában, míg a külvárosokban három egytanítós katolikus és egy egytanítós szerb iskola volt. Ez a hét elemi iskola nyolc osztályával, ugyanannyi tantermmel, ha azokat a mai értelemben tantermeknek lehet nevezni, és tanítójával a tanköteleseknek csak egy nagyon kis hányadát fogadhatta be, és hatásuk a város kulturális fejlődésében alig volt érezhető. Az elemi iskolák ilyen nagymérvű elhanyagolásáért csak a város vezetősége felelős, még akkor is, ha a lakosság nagyobb részét képező birtokos földművelő rétege földimádatában gyermekeit más pályára nem volt hajlandó adni, s így iskolába sem járatta. Sohasem lépett fel a város erélyesen a hanyag szülőkkel szemben, akik gyermekeiket nem járatták iskolába. Büntetést ezért még az erre vonatkozó rendeletek ellenére sem rótt ki a város senkire. Nem is volt meg rá az erkölcsi joga, mert az iskolák állapotáról szóló leírások is azt bizonyítják, hogy azokra költött a város legkevesebbet. Bezzeg ha valakit káromkodáson, vagy a vasárnapi istentisztelet elmulasztásán kaptak, azt nemcsak botbüntetésre ítélték, hanem még be is zárták.⁶⁸

A reformkorszak kimozdította a szabadkai népiskolákat is évtizedes mozdulatlanságukból. Az iskolákért megindult országgyűlési mozgalom a kialakuló szabadkai tanyavilágban előbb talált megértésre, mint a városban. Ludas kevés földdel rendelkező népe megértette az idők szavát, és megértette azt is, hogy nagyobb tudással csak javíthat nehéz helyzetén. 1832-ben saját költségén megnyitotta az első tanyai iskolát és 1860-ig maga fizette tanítóit. Ekkor vette át a város az iskolát és osztotta be a városi iskolák igazgatósága alá. Ezután szánta csak rá magát a város újabb négy külvárosi osztály megnyitására. A külvárosokban — Kerben, Zentán, Újfaluban — öt vegyes tanítási nyelvű osztály működött, amelyekben hittant, anyanyelvet,

magyar és német írást, olvasást és számtant tanítottak. A város központjában működő nemzeti főiskolában a tanítás nyelve magyar volt, és az I. osztályban hittant, olvasást, írást magyar és német nyelven és a két számtani alpműveletet, a II. osztályban hittant ószövegségi történettel, a latin nyelv elemeit, latin, magyar, német, szép- és helyesírást és olvasást és a négy számtani alpműveletet tanították. A leány főosztály tanterve hittan, magyar, német olvasás és írás, a négy számtani alpművelet, erkölcsi szabályok és kézimunka. 1843—44-ben Sándorban a szerb iskolán kívül egy magyar, német és illír nyelvű katolikus iskolát nyitottak.

Ha nem is sokat, valamit mégis javult az oktatásügy Szabadkán, és a népiskolák újabb rendezését már — a rajziskolát is beleszámítva — 15 osztály várta ugyanannyi tanítóval és korábbiakhoz viszonyítva erősen megnövekedett számú tanulóval. Hat év alatt megkészszerződött az iskolába járó gyermek száma. 1837-ben 833 tanuló járt iskolába, 1843-ban számuk már 1600-ra emelkedett. Több mint száz gyerek jutott minden tanítóra.

A harmincas évektől kezdve fokozódott a harc a magyar nyelv bevezetéséért a közigazgatásba és az iskolákba. Előljártak ezen a téren a megyék, és kifejezetten az erőszakos magyarosításra törekedtek. Nacionalista felfogásukban a nemzetiségi területeken azon fáradoztak, hogy az elemi iskolákban ne anyanyelven, hanem magyar nyelven tanítsák az elemi ismereteket és így kényszerítsék rá a magyarul nem tudó zsenge gyermekeket a magyar nyelv megtanulására. Céljaik elérése még attól sem riadtak vissza, hogy a magyarul nem tudó tanítókat elmozdítsák állásukból. Bács megye ilyen értelmű rendeletet hozott 1834. februárjában: »Azok a tanítók, akik eddig magyar nyelvet nem tanultak, a szolgálatukból e folyó évi Pünkösd hava első napján elbocsájtassanak — s helyettük a maga illetősége által más alkalmas, akik a honi nyelvet tudván, az oktatásuk alatt leendő iskolai nevendék gyermekeket honi nyelven tanítani s így hivatalbéli rendeltetésüket, mint pediglen hazafiúi kötelességeiket teljesíteni képesek, választassanak.«⁶⁹

A magyar nyelvért folyó hosszan tartó küzdelmek a király által jóváhagyott 1844. évi 2. törvénnyel fejeződött be. E szerint a közéletben a magyar nyelv kötelező és a törvény utolsó pontja mondja ki a királyi határozatot: »Az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen,« Horvát—Szlavónia kivételével. Nacionalis felhevülésükben a törvényt legtöbben tévesen magyarázták és a magyar nyelvnek adtak előnyt még az elemi oktatásban is, holott a törvény az elemi iskolákban a nemzeti nyelven való tanítást nem helyezi hatályon kívül. Törekvéseikben gyakran jutalomban részesítették az erőszakos magyarosításban élenjáró tanítókat.

A magyarosítási folyamat a magyar nyelv bevezetésével a kerizentai, újfalui bunyevác és a két szerb iskolában fokozottabb erővel indult meg a megyei rendelet után. A bunyevác iskolákban már ekkor megkezdődik a magyar vagy német ajkú tanítók megválasztása, akik a rendeleteknek eleget is tesznek. Ez azonban még nem jelentette a bunyevác iskolák megszüntetését, de előre vetette annak árnyékát, ami a hetvenes években be is következett.

1845. július 16-án adta ki a helytartótanács a rendeletet az elemi iskolák újjászervezésére a *Magyarország elemi tanodáinak szabályzata* értelmében. Városunk ekkor a győri tankerülethez tartozott. A tankerületi főigazgató szeptember 1-én felszólította a várost, hogy az új szabályzat értelmében négyosztályos ötéves elemi iskolát szervezzen azzal, hogy a III. osztályt még ebben a tanévben nyissa meg,⁷⁰ a kétéves IV. osztályt viszont csak abban az esetben, ha azt a város ipari, kereskedői és polgári élete fejlesztésére szükségesnek tartja.

E felszólítás második felének határozatlanságát használta ki a város a kétéves IV. osztály megnyitásának elodázására azzal a megokolással, hogy annak megszervezése »kevés haszonnal, de sok költséggel járna«. A III. osztályt minden további nélkül megnyitotta; így a korábbi kéttanítós nemzeti főiskola háromtanítóssá fejlődött. Az iskolák újjászervezésére a városi tanács külön bizottságot is választott.⁷¹ A bizottság kétévi munka után néhány komoly javaslatot állt elő jelentésében, mint pl. Kelebián és Tavankúton ambulátoriussá iskolát kell nyitni, a belvárosi leányiskolát kétosztályúra kell növelni, hogy a leányok is magasabb műveltséget nyerjenek, a Rogina barán egy kertet kell berendezni a kertészet tanítása végett, be kellene vezetni minden iskolában a kézimunkát és tanításával rátermett nőket kell megbízni, külön kellene választani a belvárosi és külvárosi iskolák igazgatóságát. Végül az iskolai választmány megszervezését javasolja.

Mindebből az 1848-as események miatt semmi sem lett, és az iskolák is csak egy osztállyal növekedtek meg a városban.

1848-ban a független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztériuma törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé a népoktatás ügyében. A forradalmi hangulatot magán viselő törvényjavaslat a független magyar oktatáspolitikát, valamint a polgári iskolarendszer megalapozására törekedett, és az iskolák megreformálását a népoktatás újjászervezésével tervezte elkezdni.

Mint annyi más nagyszerű elgondolás, kiváló ötlet, a népoktatást újjászervező törvényjavaslat is elbukott a forradalommal együtt és csak húsz évvel később vált alapjává a polgári iskolarendszernek.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

53. Hock Rudolf: *A többnyelvűség múltja és jelene Vajdaság területén*. Létünk, 1972. 3. szám, 45.
54. *Magyarország története 1526—1790*. Budapest, 1962. 636.
55. Dr. Dudás Gyula: I.m. 52.
56. Uo. 53.
57. Uo. 53.
58. Ravasz János: I.m. 58.
59. Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790—1849*. Budapest, 1968. 66—69.
60. Iványi István: I.m. 389.
61. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1821. évi pol. jk. 151.
62. Uo. Városi tanács 1826. évi pol. jk. 1793. sz.
63. Iványi István: I.m. 383.
64. Uo. 382—383.
65. A szerb kétéves tanítóképző Zomborban már 1816-tól működött.
66. Szakál János: I.m.
67. Mészáros István: I.m. 162—169.
68. Iványi István: I.m. 538.
69. Arató Endre: *A nemzeti kérdés Magyarországon 1790—1845*. Budapest, 1960. I. 188.
70. A tanév okt. 1-től aug. 31-ig tartott.
71. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1845. évi pol. jk. 3198 9. sz. és az 1847. évi jk. 412. sz.
72. Ambulátoriuss vagy ambuláns elnevezés alatt a vándortanítók által vezetett elemi iskolát értjük.